

## ARAB TILINI O'QITISHDA A1–A2 DARAJADAGI GRAMMATIK KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH

**Qodirova Kamala**

*pedagogika fanlari nomzodi, dotsent*

*O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti,*

*Arab tili tarjima nazariyasi va amaliyoti kafedrasida dotsenti*

**Annotatsiya.** Maqolada arab tilini xorijiy til sifatida o'rganuvchi talabalarda A1–A2 darajalarda grammatik kompetensiyani shakllantirishning lingvodidaktik asoslari tahlil qilinadi. Grammatik kompetensiya grammatik qoidalarni bilish bilangina cheklanmay, grammatik birliklarni anglash, shakllantirish, kommunikativ vaziyatda funksional qo'llash va o'z nutqini nazorat qilishni qamrab oluvchi ko'p komponentli hodisa sifatida talqin etiladi. Arab tilining morfologik-sintaktik tizimi hamda o'zbek tilidan tipologik farqlari hisobga olingan holda A1–A2 bosqichlari uchun grammatik mazmunni tanlash, mashqlarni bosqichma-bosqich tashkil etish va baholash mezonlari taklif qilinadi. Tadqiqotda kompetensiyaviy, kommunikativ-faoliyatga yo'naltirilgan, funksional va kontrastiv yondashuvlarni integratsiyalash zarurligi asoslanadi.

**Kalit so'zlar:** arab tili, grammatik kompetensiya, A1, A2, lingvodidaktika, kommunikativ yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, grammatik ko'nikma, CEFR.

**Аннотация.** В статье анализируются лингводидактические основы формирования грамматической компетенции у студентов, изучающих арабский язык как иностранный, на уровнях А1–А2. Грамматическая компетенция рассматривается как многокомпонентное образование, включающее не только знание грамматических правил, но и их осознанное применение, образование грамматических форм, функциональное использование в коммуникативных ситуациях и самоконтроль. С учетом морфолого-синтаксической специфики арабского языка и его типологических различий с узбекским языком предлагаются принципы отбора грамматического содержания, поэтапная система упражнений и критерии оценки.

**Ключевые слова:** арабский язык, грамматическая компетенция, А1, А2, лингводидактика, коммуникативный подход, компетентностный подход, грамматический навык, CEFR.

**Abstract.** The article examines the linguodidactic foundations of developing grammatical competence in students learning Arabic as a foreign language at A1–A2 levels. Grammatical competence is viewed as a multidimensional construct that includes not only knowledge of grammatical rules but also conscious form-building, functional use of grammatical structures in communicative contexts, and self-monitoring. Taking into account the morphosyntactic specificity of Arabic and its typological differences from Uzbek, the article proposes principles for selecting grammatical content, a progressive system of exercises, and assessment criteria. The integration of competence-based, communicative, functional and contrastive approaches is substantiated.

**Keywords:** Arabic, grammatical competence, A1, A2, linguodidactics, communicative approach, competence-based approach, grammatical skill, CEFR.

### **Kirish**

Bugungi xorijiy tillar ta'limida til birliklarini alohida grammatik qoidalar sifatida yodlatishdan ko'ra, ularni kommunikativ faoliyat vositasi sifatida o'zlashtirishga yo'naltirilgan kompetensiyaviy paradigma ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur paradigma grammatik bilimni ta'lim jarayonining yakuniy maqsadi emas, balki talabaning og'zaki va yozma nutqini shakllantirishga xizmat qiluvchi vosita sifatida talqin etishni taqozo etadi. Ayniqsa, arab tilini o'zbek tilida so'zlashuvchi talabalarga o'rgatishda grammatik tizimlarning tipologik farqlari, morfologik paradigmalarning kengligi va sintaktik konstruksiyalarning o'ziga xosligi metodik jihatdan alohida e'tiborni talab qiladi.

CEFRning 2020-yilda yangilangan Companion Volume nashrida grammatik aniqlik kommunikativ til kompetensiyasining muhim ko'rsatkichlaridan biri sifatida tavsiflanadi. Unda A1 darajasida o'rganuvchi yodlangan repertuardagi bir nechta sodda grammatik struktura va gap modellarini cheklangan darajada nazorat qilishi, A2 darajasida esa ayrim sodda strukturalarni to'g'ri qo'llashi, biroq bazaviy xatolar hali ham tizimli uchrashi qayd etiladi [1]. Bu tavsiflar arab tilini boshlang'ich bosqichda o'qitishda grammatik materialning miqdoridan ko'ra, uni funksional va bosqichli o'zlashtirish muhimligini ko'rsatadi.

Maqolaning maqsadi — arab tilini o'rganuvchi talabalarda A1–A2 darajalarda grammatik kompetensiyani shakllantirishning lingvodidaktik asoslarini aniqlash, grammatik mazmunni tanlash mezonlarini belgilash hamda

grammatik bilimni kommunikativ qo'llashga olib boruvchi metodik ketma-ketlikni asoslashdir.

### **1. Grammatik kompetensiyaning lingvodidaktik mohiyati**

Grammatik kompetensiya tushunchasi kommunikativ kompetensiya nazariyasining rivojlanishi bilan yangi mazmun kasb etdi. Canale va Swain modelida grammatik kompetensiya kommunikativ kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismlaridan biri sifatida ko'rib, u grammatik va leksik birliklardan grammatik jihatdan to'g'ri foydalanish bilimini anglatadi [2]. Keyingi tadqiqotlarda esa grammatik bilimning real nutqiy faoliyatdagi qo'llanishi, avtomatlashuvi va kommunikativ vazifa bilan bog'liqligi masalalari kuchaydi.

R. Ellis grammatikani o'qitishni ikkinchi tilni o'zlashtirish jarayoni bilan bog'lab, grammatik shakllarni o'qitishda mazmun, vaqt va metodni tanlash muammolariga e'tibor qaratadi [3]. D. Larsen-Freeman esa grammatikani statik "grammar" emas, balki shakl, ma'no va foydalanishning o'zaro munosabatiga asoslangan dinamik tizim sifatida ko'rish zarurligini ta'kidlaydi [4]. Shu nuqtayi nazardan grammatik kompetensiya "qoidani bilish"dan "grammatik vositani kommunikativ maqsadga muvofiq tanlash va qo'llash" gacha bo'lgan jarayonni qamrab oladi.

Mazkur tadqiqotda grammatik kompetensiya talabanning o'rganilayotgan tilning morfologik va sintaktik birliklari hamda kategoriyalarini anglash, grammatik shakllarni hosil qilish, ularni nutq vaziyatida funksional qo'llash va o'z grammatik faoliyatini nazorat qilish qobiliyati sifatida talqin qilinadi. Shunga muvofiq, uning tarkibida kognitiv, operatsion, funksional-kommunikativ va refleksiv komponentlarni ajratish mumkin.

### **2. A1–a2 darajalarida arab tili grammatik mazmunini tanlash**

Boshlang'ich bosqichda grammatik materialni tanlashda "hamma grammatikani berish" tamoyili emas, balki talabanning kommunikativ ehtiyojini ta'minlovchi grammatik minimumni shakllantirish tamoyili ustuvor bo'lishi lozim. CEFRning A1–A2 deskriptorlari ham grammatik aniqlikni kommunikativ vazifa bilan bog'laydi [1]. Demak, grammatik birlikning o'quv dasturiga kiritilishi uning formal murakkabligi bilan bir qatorda, kommunikativ funksiyasi va qo'llanish chastotasi bilan belgilanadi.

A1 darajasida arab tilining grammatik minimumiga shaxs olmoshlari, ot va sifatning asosiy shakllari, muzakkar va muannas, birlik va ko'plikning faol modellari, aniqlik-noaniqlik, ko'rsatish olmoshlari, predloglar, ismiy gapning bazaviy modeli, fe'lining o'tgan hamda hozirgi-kelasi zamon shakllari, inkor va so'roq konstruksiyalarini kiritish mumkin. Bunday birliklar talabanning o'zini

tanishtirish, shaxs va predmetni tavsiflash, joylashuv, kundalik faoliyat va oddiy ehtiyojlarni ifodalashga xizmat qiladi.

Masalan, “طالبٌ هذا” va “طالبةٌ هذه” konstruksiyalari orqali grammatik jins, ko'rsatish olmoshi, ot va aniqlik-noaniqlik munosabatlari bir kommunikativ model doirasida o'zlashtiriladi. “العربية أدرسُ أنا” konstruksiyasi esa shaxs olmoshi, fe'ning shaxs shakli va to'ldiruvchi munosabatini funksional birlik sifatida namoyon etadi.

A2 bosqichida A1da o'zlashtirilgan grammatik modellar kengaytiriladi va ular o'rtasidagi funksional-semantik munosabatlar murakkablashadi. Fe'l zamonlari, shaxs-son-jins bo'yicha tuslanish, izofa konstruksiyasi, sonlar, sifat va otning moslashuvi, sodda bog'langan gaplar, sabab va vaqt munosabatlari, kundalik mavzulardagi murakkabroq sintaktik modellar kommunikativ vazifalar orqali o'zlashtiriladi. Masalan, “أمسِ الكتابَ قرأتُ” va “غداً الكتابَ سأقرأُ” konstruksiyalari grammatik shaklni vaqt ma'nosi bilan bog'lashga xizmat qiladi.

### **3. Arab va o'zbek tillari o'rtasidagi tipologik farqlarning metodik ahamiyati**

Arab tilini o'zbek tilida so'zlashuvchi talabalar o'rganayotganida ona tilining grammatik tizimi yangi tilni o'zlashtirish jarayoniga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli grammatik materialni tanlashda kontrastiv tahlil natijalaridan foydalanish samarali metodik vositalardan biri hisoblanadi. O'zbek tilida grammatik jins kategoriyasining mavjud emasligi arab tilidagi muzakkar–muannas oppozitsiyasini o'zlashtirishda qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Xuddi shuningdek, arab tilidagi ikkilik son, aniqlik artikli, i'rob va fe'ning shaxs-son-jins bo'yicha paradigmasi o'zbek tilidagi mos kategoriyalar bilan to'liq ustma-ust tushmaydi.

Masalan, o'zbek tilida “talaba” va “talaba qiz” shakllari leksik vositalar orqali farqlansa, arab tilida “طالبةٌ – طالبٌ” oppozitsiyasi morfologik jihatdan ifodalanadi. Sifat bilan moslashuvda ham arab tilida jins, son va aniqlik bo'yicha muvofiqlikning bir necha parametrlarini nazorat qilish talab etiladi: “مجتهدٌ طالبٌ”, “مجتهدَةٌ طالبةٌ”. Demak, grammatik kompetensiyani shakllantirishda formal qoidani tushuntirish bilan bir qatorda, talabaning tipologik farqni anglashini ta'minlash zarur.

Kontrastiv yondashuv, ayniqsa, xatolarni oldindan prognoz qilish va ularni korreksiyalash uchun metodik imkoniyat yaratadi. Bunda o'zbek tilidagi strukturani arab tiliga bevosita ko'chirish natijasida yuzaga keladigan interferensiya xatolari diagnostik materialga kiritilishi mumkin.

### **4. Grammatik kompetensiyani shakllantirishning bosqichli metodik modeli**

Grammatik kompetensiyani shakllantirish uchun grammatik materialni “qoida – mashq – nazorat” uchligida cheklash yetarli emas. Grammatik bilimning faoliyatga aylanishi uchun ta’lim jarayonida kamida quyidagi ketma-ketlikni ta’minlash maqsadga muvofiq: kognitiv anglash → analitik kuzatish → reproduktiv qo‘llash → transformatsion mashq → produktiv faoliyat → kommunikativ vazifa → refleksiya.

Birinchi bosqichda yangi grammatik birlik kommunikativ kontekstda taqdim etiladi. Ikkinchi bosqichda talaba shakl va ma’no o‘rtasidagi munosabatni tahlil qiladi. Uchinchi bosqichda tayyor model asosida grammatik birlikni takrorlaydi. To‘rtinchi bosqichda model transformatsiya qilinadi. Beshinchi bosqichda talaba yangi birliklarni mustaqil hosil qiladi. Oltinchi bosqichda grammatik vosita real kommunikativ vazifani bajarish uchun qo‘llanadi. Yakuniy bosqichda esa talaba o‘z nutqidagi grammatik xatolarni aniqlash va tuzatishga yo‘naltiriladi.

Masalan, “طالبٌ هذا” modeli avval identifikatsion mashqda beriladi; keyin “مدرسٌ هذا”, “طالبةٌ هذه” kabi substitutsion va transformatsion topshiriqlarga o‘tiladi. Keyingi bosqichda talaba “زميلك عَرَفَ” topshirig‘i asosida mustaqil nutq yaratadi. Shu tariqa grammatik birlik reproduktiv bilimdan kommunikativ ko‘nikmaga transformatsiya qilinadi.

Mazkur modelda grammatik shaklning o‘zi emas, uning kommunikativ funksiyasi markazga qo‘yiladi. Bu yondashuv Longning “focus on form” konsepsiyasi bilan hamohang bo‘lib, grammatik shaklni kommunikativ mazmunli faoliyat jarayonida anglashga imkon beradi [5]. Grammatikani eksPLICIT tushuntirish esa butunlay rad etilmaydi; aksincha, u kommunikativ va faoliyatga yo‘naltirilgan mashqlar bilan integratsiyalashadi.

### **5. Grammatik mashqlar tizimi va baholash mezonlari**

A1–A2 bosqichlarida mashqlar tizimi grammatik shaklni tanishdan uni kommunikativ vaziyatda mustaqil qo‘llashgacha rivojlanishi kerak. Shu maqsadda identifikatsion, transformatsion, substitutsion, konstruktiv, produktiv va kommunikativ mashqlarni o‘zaro izchil bog‘lash mumkin.

Identifikatsion mashqlarda talaba kerakli grammatik shaklni aniqlaydi; transformatsion mashqlarda grammatik model o‘zgartiriladi; substitutsion mashqlarda bir grammatik komponent boshqasi bilan almashtiriladi; konstruktiv mashqlarda berilgan birliklardan gap tuziladi; produktiv mashqlarda mustaqil gap yoki kichik matn yaratiladi; kommunikativ mashqlarda esa grammatik vosita muayyan nutqiy maqsadni amalga oshirish uchun qo‘llanadi.

Grammatik kompetensiyani baholashda quyidagi mezonlarni qo'llash mumkin: 1) grammatik bilim; 2) grammatik shaklni hosil qilish; 3) grammatik aniqlik; 4) kommunikativ qo'llash; 5) refleksiv nazorat. Bunday kompleks baholash grammatik kompetensiyani faqat test natijasiga tenglashtirib qo'ymaslik imkonini beradi.

A1 darajasida asosiy mezon o'rganilgan sodda modellarni barqaror qo'llash bo'lsa, A2da grammatik vositalarni tanish mavzulardagi turli vaziyatlarda nisbatan mustaqil qo'llash va bazaviy xatolarni kamaytirish ustuvor bo'ladi. Bu CEFR grammatik aniqlik deskriptorlarining A1 va A2 tavsiflariga mos keladi [1].

#### **6. Muhokama va metodik natijalar**

Tahlil shuni ko'rsatadiki, arab tilida boshlang'ich grammatik kompetensiyani shakllantirishda uchta metodik muammo alohida ahamiyatga ega. Birinchisi — grammatik materialning haddan tashqari formal va tizimlashtirilgan tarzda berilishi. Ikkinchisi — o'zbek tilining strukturaviy xususiyatlarini hisobga olmaslik natijasidagi interferensiya. Uchinchisi — grammatik bilimning kommunikativ faoliyatga yetarli darajada transformatsiya qilinmasligi.

Mazkur muammolarning yechimi grammatik materialni kommunikativ ehtiyoj asosida seleksiya qilish, kontrastiv tahlildan foydalanish, mashqlarni kognitiv murakkablik va kommunikativ mustaqillik bo'yicha bosqichlashtirish hamda baholashni kompleks tashkil etish bilan bog'liq. Shunday metodik tizim talabani grammatik qoidani eslab qolishidan ko'ra, grammatik vositani nutqiy maqsadga muvofiq tanlashiga ko'proq imkon beradi.

Shuningdek, grammatik kompetensiyaning shakllanishini dinamik jarayon sifatida baholash zarur. Bunda kirish diagnostikasi, oraliq nazorat va yakuniy diagnostika natijalarini qiyoslash metodik ta'sir samaradorligini aniqlashga imkon beradi. Kelgusidagi tajriba-sinov tadqiqotida tajriba va nazorat guruhlarining natijalarini statistik jihatdan solishtirish grammatik kompetensiyani shakllantirish metodikasining samaradorligi haqida empirik xulosa chiqarish imkonini beradi.

#### **Xulosa**

Arab tilini A1–A2 darajalarida o'qitishda grammatik kompetensiyani shakllantirish grammatik qoidalar majmuini o'zlashtirishdan ko'ra kengroq pedagogik-lingvodidaktik jarayon hisoblanadi. U grammatik bilim, shakl hosil qilish, funksional qo'llash, kommunikativ aniqlik va refleksiv nazoratning integrativ birligini nazarda tutadi.

A1 bosqichida grammatik minimum talabani sodda va takrorlanuvchi kommunikativ vaziyatlarda faoliyat yuritishini ta'minlashi, A2 bosqichida esa

mazkur modellar funksional jihatdan kengayib, bog'langan nutq va nisbatan mustaqil kommunikativ faoliyatga olib kelishi lozim. Arab va o'zbek tillari o'rtasidagi tipologik farqlarni hisobga olish esa grammatik interferensiyani kamaytirish va metodik materialni differensiallashtirish uchun muhim shartdir.

Natijada kompetensiyaviy, kommunikativ-faoliyatga yo'naltirilgan, funksional va kontrastiv yondashuvlarning integratsiyasiga asoslangan bosqichli metodik model arab tilida grammatik kompetensiyani shakllantirishning nazariy va amaliy asoslarini kuchaytiradi. Mazkur yondashuv A1–A2 darajalarida grammatik materialni tanlash, o'qitish, mashq qildirish va baholashni yagona metodik tizimga birlashtirish imkonini beradi.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020.
2. Canale, M., Swain, M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing // Applied Linguistics. 1980. Vol. 1, No. 1. P. 1–47.
3. Ellis, R. Current Issues in the Teaching of Grammar: An SLA Perspective // TESOL Quarterly. 2006. Vol. 40, No. 1. P. 83–107.
4. Larsen-Freeman, D. Teaching Language: From Grammar to Grammmaring. Boston: Heinle, 2003.
5. Long, M. H. Focus on Form: A Design Feature in Language Teaching Methodology // Foreign Language Research in Cross-Cultural Perspective. Amsterdam: John Benjamins, 1991. P. 39–52.
6. Norris, J. M., Ortega, L. Effectiveness of L2 Instruction: A Research Synthesis and Quantitative Meta-analysis // Language Learning. 2000. Vol. 50, No. 3. P. 417–528.
7. Richards, J. C., Rodgers, T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
8. Celce-Murcia, M., Larsen-Freeman, D. The Grammar Book: Form, Meaning, and Use for English Language Teachers. 3rd ed. Boston: Heinle, 1999.